

*Т.В. МАЦИБОРА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інвестиції в людський капітал як умова розвитку інноваційної економіки

Постановка проблеми. Світова економіка все більше набуває нових рис, що пов'язано з переходом до наступного етапу людського розвитку. На зміну індустріальному укладу приходять постіндустріальний, який має принципові відмінності. Якщо індустріальне суспільство засноване на машинній технології, то постіндустріальне формується під впливом технології інтелектуальної. Якщо капітал і праця – головні структурні елементи індустріального соціуму, то основа суспільства постіндустріального – інформація та знання [9]. Головні значення мають уже не м'язова сила та енергія, а інформація. Основною дійовою особою постіндустріальної економіки стає професіонал, освіта та досвід якого відповідають вимогам постіндустріального суспільства. Якщо ознакою індустріального суспільства є кількість товарів, що визначає рівень життя, то у постіндустріальному суспільстві – це якість життя, що вимірюється системою послуг – охороною здоров'я, освітою, відпочинком і культурою, які стають бажаними й доступними для кожної людини [9, с. 171]. Так характеризує постіндустріальну економіку Д. Белл, видатний американський соціолог, засновник концепції постіндустріального суспільства.

Інноваційний розвиток економіки об'єктивно передбачає якісні зміни людського потенціалу, що зумовлює необхідність збільшення інвестицій у людський капітал як на рівні країни, так і на рівні підприємств, приватних компаній та фірм. Інвестиції в людину, збільшення її людського ка-

піталу є важливою умовою не лише освоєння, але й продукування інновацій. Розвиток людського потенціалу, його якісні зміни прискорюють появу нових ідей, знань, технологій, матеріалів, інших інноваційних продуктів, які є джерелом зростання та суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку інноваційної економіки досліджувалися багатьма вченими, серед яких Д. Белл [9], З. Бжезинський [4], К. Кларк [5], Й. Масуда [6], Е. Тоффлер [16], Й. Шумпетер [17]. Людський капітал, його роль у формуванні й розвитку суспільства серед інших розглядали в своїй працях Г. Беккер [1], Ю. Корчагін [10], Дж. Коулман [11], Л. Курило [12], В. Марцинкевич [13], І. Соболева [13], Т. Шульц [7, 8].

Мета статті – дослідження інвестицій в людський капітал та їхній вплив на розвиток інноваційної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки супроводжується розширенням сфери послуг не лише матеріальних, але й нематеріальних – особистих, безпосередньо пов'язаних з людиною, які значною мірою впливають на рівень та якість життя й визначають подальший розвиток суспільства.

Формування та розвиток постіндустріальної економіки відбувається поступово, зазвичай еволюційним шляхом. Американський соціолог і футуролог Е. Тоффлер [16] називає її третьою хвилею розвитку людської цивілізації (перша хвиля – сільськогос-

подарська цивілізація, друга – індустріальна й третя – постіндустріальна). Нова стадія суспільного розвитку суперечить традиційній індустріальній цивілізації. Вона високотехнологічна і водночас антиіндустріальна. Ця нова цивілізація, що стрімко набуває реальності, зумовлює нові правила поведінки. Вона веде суспільство за межі стандартизації, синхронізації та централізації, за межі прагнень до накопичення енергії, грошей або влади. Усі послідовники теорії постіндустріальної, або інформаційної економіки, зокрема З. Бжезинський [4], Д. Белл [9], Е. Тоффлер [16], Й. Масуда [6], розглядають суспільний розвиток як зміну стадій, пов'язуючи його становлення з переважанням четвертого, інформаційного сектору економіки, який приходить на зміну сільсь-

кому господарству, промисловості й економіки послуг. Капітал і праця як основа індустріального суспільства поступаються місцем інформації та знанню в інформаційному суспільстві [16, с. 12, 33-34].

Постіндустріальний уклад передбачає суттєві зміни у структурі економіки й зайнятості, що зумовлено переходом країни на якісно новий технологічний рівень, розвитком високотехнологічних галузей та галузей, які ґрунтуються на наукових досягненнях. Тому закономірно постіндустріальна економіка формується передусім у розвинутих країнах із потужним інтелектуальним і науковим потенціалом, здатних його реалізувати. Нереалізований потенціал суспільства може залишитися лише можливостями та наявними силами, які могли б бути використані (рис. 1, 2).

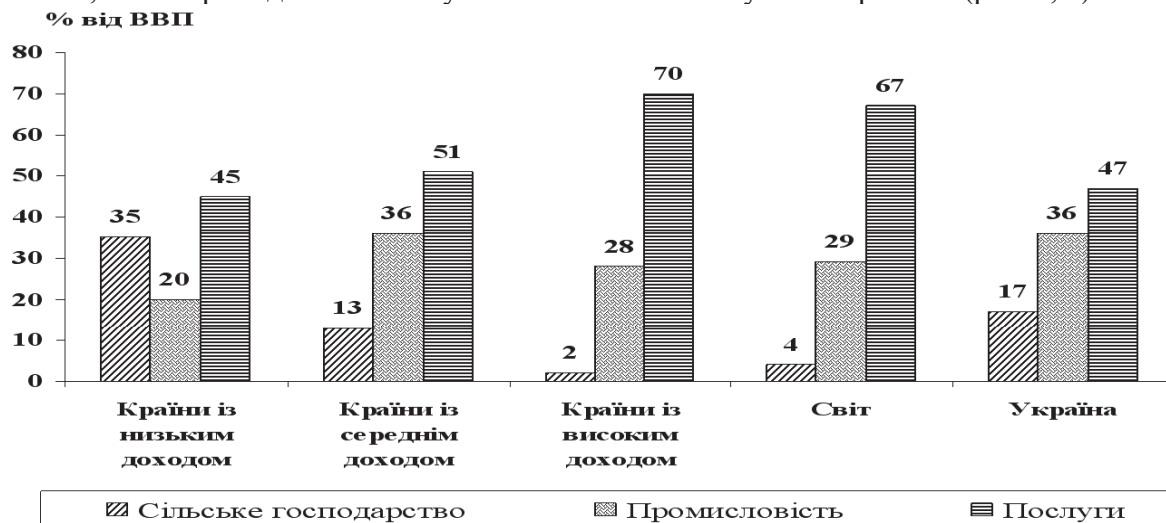

Рис. 1. Галузева структура економіки країн світу, 2000 р.

Джерело: World Development Indicators // <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>.

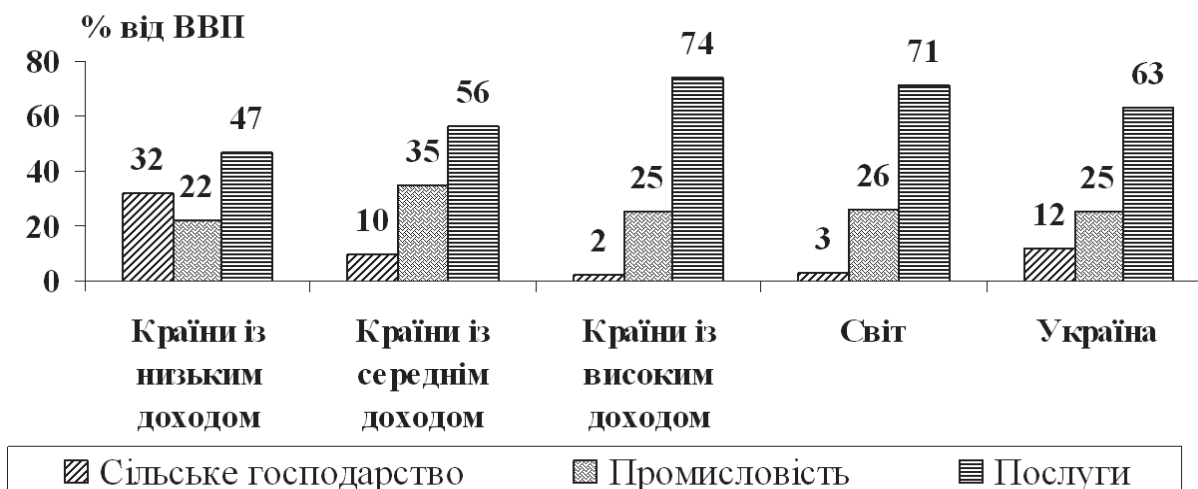

Рис. 2. Галузева структура економіки країн світу, 2014 р.

Джерело: World Development Indicators // <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>.

Розширення сфери послуг є загальносвітовою тенденцією. І Україна не є виключенням. Якщо у 2000 році частки сільського господарства, промисловості та сфери послуг у структурі її валового внутрішнього продукту в нашій країні становили відповідно 17, 36 і 47 %, то у 2014 році – 12, 25 та 63 % (рис. 1, 2). Як результат – суттєві зміни у структурі зайнятості й перерозподіл працюю-

ючих у матеріальному виробництві та секторі послуг. Чисельність зайнятих у матеріальному виробництві України до 2014 року зменшилася приблизно на третину. Водночас зайнятих різними видами діяльності у сервісній сфері збільшилося майже на 10 %, а їхня частка відповідно зросла до 62,7 % (рис. 3).

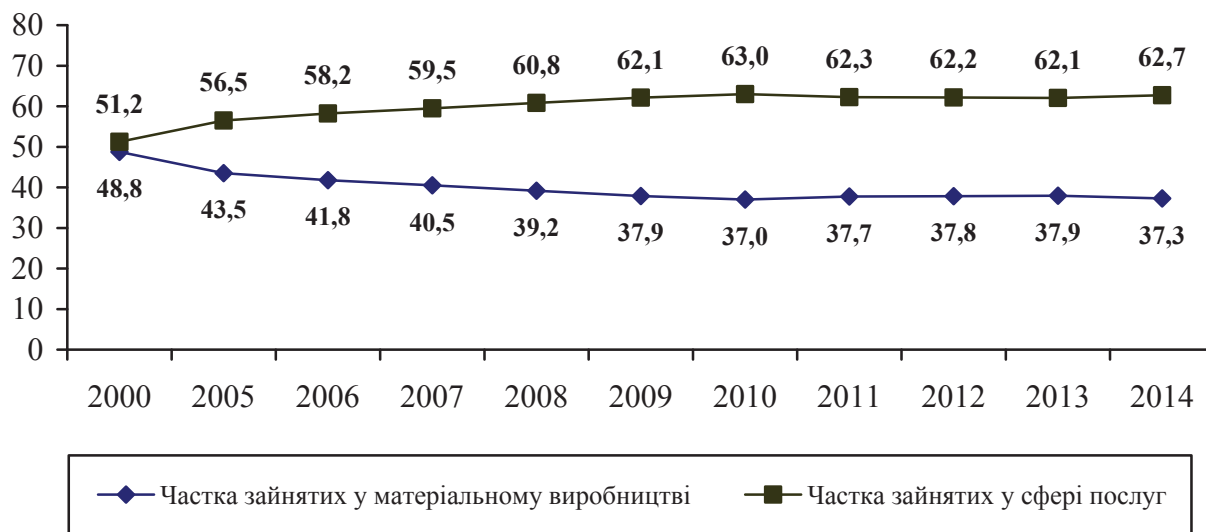

Рис. 3. Розподіл зайнятих у матеріальному виробництві та сфері послуг в Україні у 2000–2014 рр., %

Джерело: Держслужба статистики України.

Підвищення попиту на послуги й формування та стрімкий розвиток сервісної економіки ще у 30 – 40-х роках минулого століття передбачав англійський економіст К. Кларк. У своїй книзі „Умови економічного прогресу” [5], поділяючи економіку на три сектори: первинний (сільське господарство), вторинний (обробна промисловість, або індустрія) і третинний (послуги), він стверджує, що в процесі індустріалізації неминуче відбуваються зміни в структурі зайнятості – спочатку вплив робочої сили з аграрного сектору до обробної промисловості й далі відповідно із промисловості до сфери послуг.

У динаміці за теорією трьох секторів розподіл зайнятих у секторальному розрізі має виглядати приблизно так. На початковому етапі індустріалізації країни 80 % населення зайнято в сільському господарстві, 10 – в обробних виробничих галузях (промисловості та будівництві) і 10 % – у секторі послуг. У процесі індустріалізації зростає част-

ка зайнятих у вторинному секторі за рахунок зменшення частки первинного, але до певної межі (приблизно 50 % загальної чисельності зайнятого населення). У цей період також збільшується частка третинного сектора. На наступному етапі розвитку частка вторинного сектора зменшується, а третинного зростає. У секторі послуг на кінцевому етапі його розвитку має бути зайнято 80 % усього економічно активного населення, а в первинному та вторинному секторах – відповідно по 10 % [15].

Разом із тим кардинально змінюється структура сфери послуг. Якщо в аграрному суспільстві переважають особисті, здебільшого домашні послуги, то в індустріальному – це послуги, пов’язані, насамперед, з обслуговуванням виробництва. В постіндустріальній економіці крім особистих і виробничих та ділових послуг (банківська справа, фінанси, страхування, торгівля нерухомістю тощо), транспорту, комунального господарства і комунікацій стрімко розвиваються та-

кі види діяльності, як охорона здоров'я, освіта, наука, управління й індустрія розваг.

Розширенню сфери послуг значною мірою сприяє зростання національного доходу. Закономірності поведінки споживачів, пов'язані з розміром їхнього доходу, а також зміни споживчих уподобань та витрат зі зростанням доходів ще у ХІХ столітті досліджував німецький економіст і статистик Е. Енгель. Відповідно до закону Енгеля, зі збільшенням доходів питома вага витрат на харчування знижується, натомість зростає частка витрат на предмети тривалого користування, подорожі та заощадження. При цьому структура споживання продуктів харчування (товарів і послуг) зміниться на користь якісніших продуктів, а темпи зростання споживання предметів розкоші, витрат на

відпочинок, задоволення культурних та інших нематеріальних потреб випереджає темпи зростання доходів. Освіта, туризм, послуги, пов'язані з поліпшенням здоров'я, стають доступнішими й затребуванішими для багатьох людей у постіндустріальному суспільстві. Саме доступ до вищої освіти є необхідною умовою розвитку постіндустріальної економіки.

Незважаючи на те, що формування інноваційної економіки є закономірним у сучасному світі процесом, лідерами інноваційного розвитку є країни з дуже високим рейтингом людського розвитку. Україна в індексі інновацій агентства Bloomberg у 2015 році посіла 41 місце серед 50 країн світу і 81-ше – у рейтингу країн за рівнем людського розвитку (рис. 4).

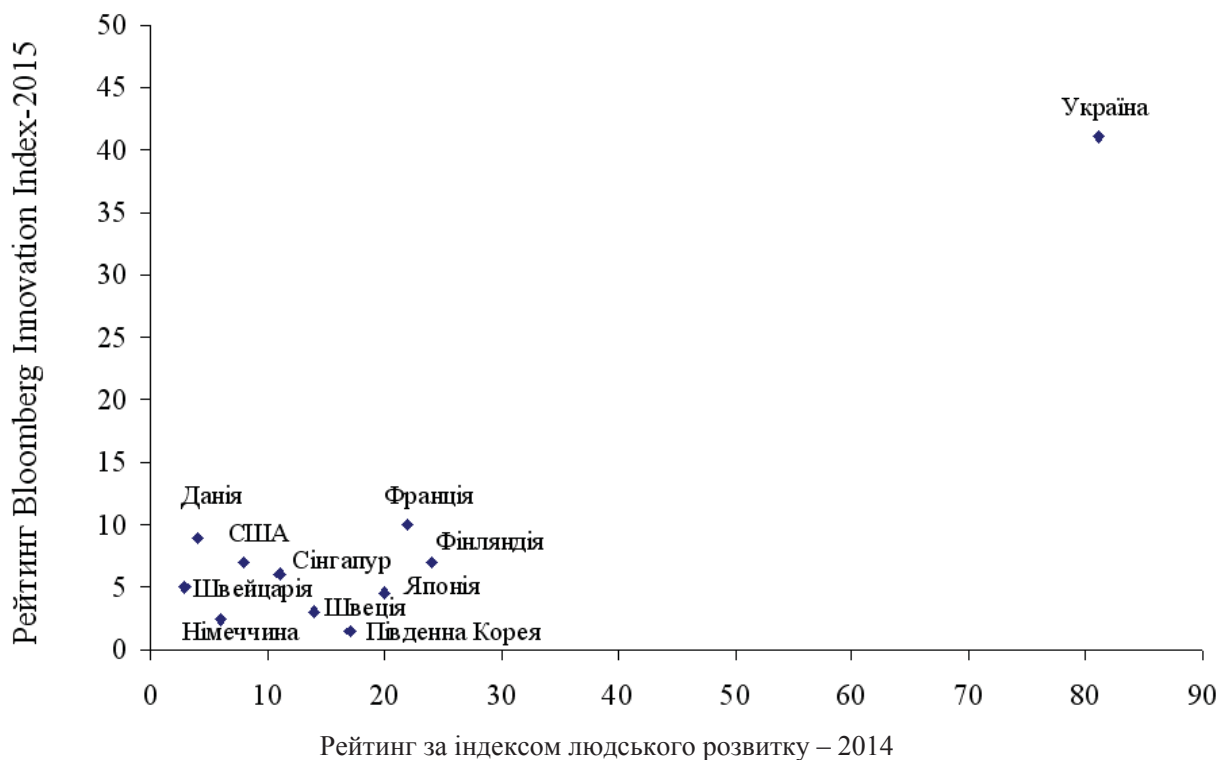

Рис. 4. ТОП-10 інноваційних країн за рейтингом Bloomberg Innovation Index-2015 і Україна за індексом людського розвитку

Джерело: // <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries/>; Human Development Report 2015 // http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2015_statistical_annex.pdf

Інноваційний індекс інформаційного агентства Bloomberg – інтегральний показник, який розраховано на основі оцінки витрат на НДДКР, валової доданої вартості, продуктивності праці, кількості національних високотехнологічних компаній, ефекти-

вності вищої освіти, чисельності дослідників та кількості зареєстрованих патентів. Індекс людського розвитку враховує якість життя й рівень грамотності населення.

Інноваційний розвиток економіки є результатом інвестування в людину, її здо-

ров'я, освіту, якість життя і, звичайно ж, у наукові дослідження й розробки. Низький рівень інноваційності вітчизняної економіки є наслідком недостатнього фінансування в людський розвиток. Так, приміром, витрати на охорону здоров'я на одну особу населення в Україні на порядок менші, ніж у країнах з інноваційною економікою. Зокрема, в

Україні на охорону здоров'я однієї людини в 2014 році витрачалося 203 дол. США, тоді як у Швейцарії – 9674 дол., або майже в 50 разів більше. У Південній Кореї, де обсяги інвестицій в охорону здоров'я найменші серед ТОП-10 інноваційних країн, ці витрати становили 2060 дол., тобто були більші, ніж в Україні, у 10 разів (рис. 5).

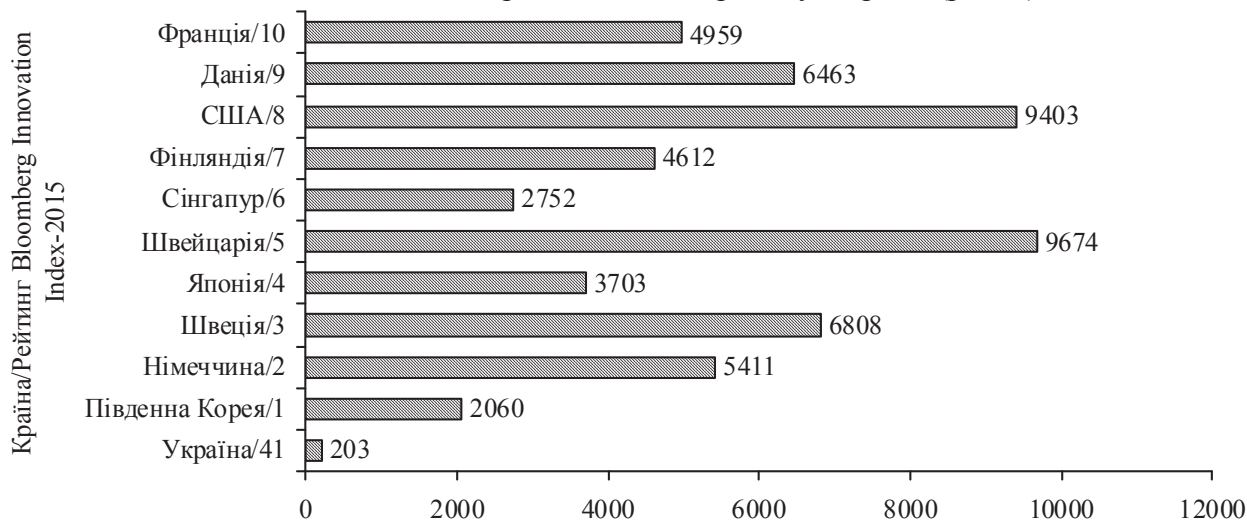

Рис. 5. Витрати на охорону здоров'я на одну особу населення в ТОП-10 інноваційних країн і Україні в 2014 р., дол. США

Джерело: World Bank database // <http://wdi.worldbank.org/>.

Важливе значення для розвитку не лише особистості, а також країни в цілому мають інвестиції в знання, освіту, культуру. Перехід до інноваційної економіки неможливий без відповідного фінансування освіти на всіх її рівнях. Однак обсяги фінансування освіти в Україні залишаються значно ниж-

чими, ніж у країнах з інноваційною економікою. Якщо порівняти державні витрати на освіту на одну особу населення в Україні з європейськими країнами, які увійшли до десятки країн з інноваційною економікою, то розрив у значеннях цього показника становитиме від 8 до майже 20 разів (рис. 6).

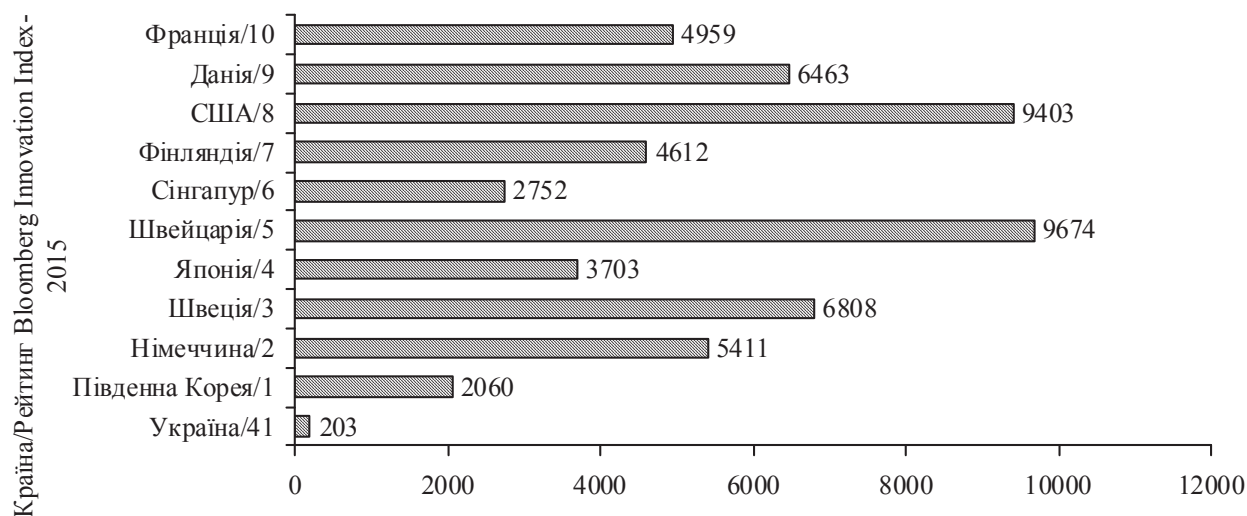

Рис. 6. Державні витрати на освіту на одну особу населення в ТОП-10 інноваційних країн і Україні в 2012 р., дол. США

Джерело: World Bank database // <http://wdi.worldbank.org/>.

Необхідною умовою формування інноваційної економіки є також розвиток науки, оскільки наука – це такий вид людської діяльності, який передбачає не лише накопичення і передачу знань, але й продукування нових. Сучасні інновації, винаходи кардинально змінюють життя людей. Вони також стимулюють зростання економіки та її якісно новий рівень розвитку. Наука більше, ніж будь-коли раніше є затребуваною, потрібною для добробуту, безпеки, здоров'я, збереження навколишнього середовища і якості

життя [14]. Тому країни з інноваційною економікою на наукові дослідження та розробки виділяють значні обсяги фінансування. Приміром, Південна Корея, яка у рейтингу агентства Bloomberg у 2015 році за інноваційністю економіки посіла перше місце, на наукові дослідження і розробки виділяє понад 4% від ВВП. В Україні вкрай низький рівень фінансування наукових досліджень (лише 0,76% від ВВП), що стримує зростання вітчизняної економіки та її інноваційний розвиток (рис. 7).

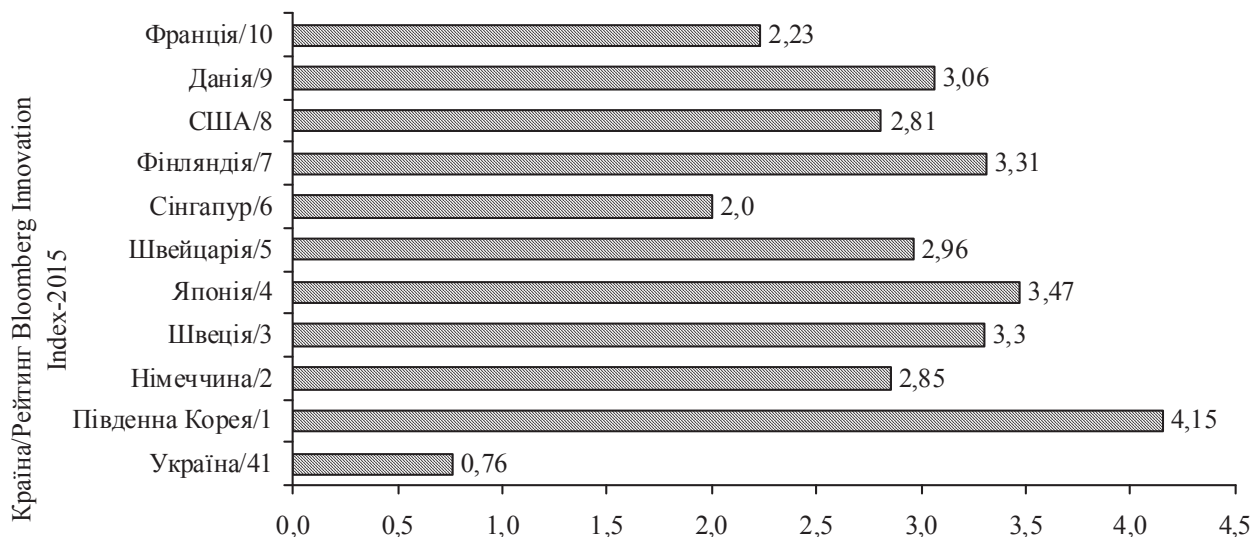

Рис. 7. Витрати на наукові дослідження і розробки в ТОП-10 інноваційних країн і Україні в 2014 р., % від ВВП

Джерело: World Bank database // <http://wdi.worldbank.org/>.

Наука повинна стати продуктивною силою, адже в суспільстві й економіці вже формується певний рівень попиту на наукові розробки, інновації. А інновації створюються та запроваджуються за рахунок науки, інтелектуального капіталу, яким володіє суспільство [12, с. 138].

У Законі України „Про наукову і науково-технічну діяльність” зазначено, що держава забезпечує бюджетне фінансування наукової й науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % ВВП. А видатки на наукову і науково-технічну діяльність за рахунок державного бюджету є захищеними статтями видатків бюджету. Крім того, для створення економічно сприятливих умов для ефективного провадження наукової та науково-технічної діяльності планується забезпечення до 2025 року збільшення обсягу фінансування науки до 3 % ВВП – показни-

ка, визначеного Лісабонською стратегією Європейського Союзу.

Висновки. Основою доіндустріального укладу економіки є фізична праця ремісника й селянина. В індустріальній економіці з появою машин змінюється характер праці, з’являються нові професії, які потребують відповідних знань і навиків. Затребуваними стають інженери та напівкваліфіковані робітники. Перехід до постіндустріальної економіки передбачає кардинальні зміни у структурі зайнятості, що зумовлено передусім, технічним прогресом, широким запровадженням інновацій. Відповідно підвищуються вимоги до кваліфікації, майстерності й професіоналізму працюючих.

За теорією трьох секторів, розвиток економіки передбачає зміни у структурі зайнятості – вплив робочої сили з аграрного сектору економіки до промисловості та далі

відповідно з промисловості до сфери послуг. На найвищому етапі економічного розвитку передбачається, що у сфері послуг буде зайнято 80 % економічно активного населення, а в сільському господарстві й промисловості – відповідно по 10 %. Змінюється також структура сфери послуг. Інноваційний розвиток економіки передбачає збільшення послуг, пов'язаних із задоволенням людських потреб і розвитком людини – освіта, туризм, оздоровлення тощо.

Важливим фактором інноваційного розвитку економіки є людський розвиток. Чим розвинутіша країна, суспільство, тим потужніший їхній людський капітал (рівень здоров'я, культури, освіти, кваліфікації, знань, досвіду). Наріжним каменем економіки знань стає розумова праця, що зумовлює збільшення чисельності працівників освіти й

науки – викладачів, науковців, різного роду дослідників, винахідників тощо.

Як показує світова практика, інвестиції у людину, її розвиток створюють передумови для інноваційного розвитку економіки. З огляду на міжнародні тенденції важливою умовою реалізації інноваційної стратегії розвитку національної економіки є інвестування у розвиток людини – професійний, інтелектуальний, творчий, культурний тощо. Лідерами інноваційного розвитку є країни з дуже високим індексом людського розвитку.

Наукова діяльність забезпечує як продукування інновацій, так і їх запровадження. Інноваційний розвиток країни неможливий без науки. Тому одним із найважливіших завдань держави має бути належний рівень фінансування наукової та науково-технічної діяльності.

Список використаних джерел

1. *Becker Gary S.* Human Capital. / Gary S. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
2. *Becker Gary S.* Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, 2d ed. / Gary S. Becker. – New York: National Bureau of Economic Research, 1975.
3. *Becker Gary S.* Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. / Gary S. Becker. // The Journal of Political Economy, Vol. 70, Issue 5, Part 2: Investment in Human Beings (Oct., 1962). – P. 9–49.
4. *Brzezinsky Z.* Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era. / Z. Brzezinsky. – New York: The Viking Press, 1970.
5. *Clark C.* Conditions of Economic Progress. / C. Clark. – London: Macmillan, 1940. – 504 p.
6. *Masuda Y.* The Information Society as Post-industrial Society / Y. Masuda. – Washington, 1981.
7. *Schultz T.W.* Investing in People. – University of California Press, 1981.
8. *Schultz T.W.* Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. / T.W. Schultz. – New York: Free Press, 1971.
9. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования; пер. с англ. Изд. 2-е, испр. и доп. / Д. Белл. – М.: Academia, 2004.
10. *Корчагин Ю. А.* Широкое понятие человеческого капитала. / Ю. А. Корчагин. – Воронеж: ЦИРЭ, 2009.
11. *Коулман, Дж.* Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
12. *Курило Л.І.* Інтелектуальний капітал в аграрній сфері економіки: моногр. / Л.І. Курило. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 322 с.
13. *Марцинкевич В.И.* Экономика человека: учеб. пособие для высш. учеб. заведений. / В.И. Марцинкевич, И.В. Соболева. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 286 с.
14. *Обама Б.*: Наука нужна как никогда раньше (Полный текст выступления Президента США Барака Обамы 27 апр. 2009 года на ежегодном собрании американской Национальной академии наук) – Режим доступа: <http://trv-science.ru/2009/05/26/obama-nauka-nuzhna-kak-nikogda-ranshe-2/>.
15. *Седлак М.* Тенденции развития секторальной структуры экономики / М. Седлак. // Экономическая политика: стратегия и тактика. –1998. – № 4. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/4_4_98.htm.
16. *Тоффлер Э.* Третья волна. / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.
17. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2016 р.

*